

Chris Harman (8 Kasım 1942 - 7 Kasım 2009)

Britanyalı Marksist gazeteci ve siyasetçi. Sosyalist İşçi Partisi'nin liderlerindendi. Uzun yıllar *International Socialism* dergisinin editörlüğünü yürüttü. 2009 yılında bir konferans için gittiği Kahire'de öldü.

Yayınlanmış eserlerinden bazıları şunlardır:

The First Last Time: 1968 and After, Explaining the Crisis, Economics of the Madhouse, How Marxism Works, The Lost Revolution: Germany 1918 to 1923, Revolution in the 21st Century.

Eserin Orijinal Adı:
A People's History of the World
From the Stone Age to the New Millennium
(Verso, Londra, 2008)

HALKLARIN DÜNYA TARİHİ

Taş Devri'nden Yeni Binyıla

Chris Harman

İngilizceden Çeviren
Uygur Kocabaşođlu

Yordam Kitap: 122 • **Halkların Dünya Tarihi** • Chris Harman • ISBN 978-605-5541-24-8

Çeviri: Uygur Kocabaşođlu • *Redaksiyon:* Selin Dingilođlu - Dilan Keyvan

Kapak ve İ Tasarım: Savaş eki • *Sayfa Düzeni:* Gönül Göner

Birinci Basım: Ekim 2010 • *İkinci Basım:* Ekim 2011 • *Üçüncü Basım:* Temmuz 2013

Dördüncü Basım: Mart 2015 • *Beşinci Basım:* Ocak 2016 • *Altıncı Basım:* Eylül 2017

Yedinci Basım: Mayıs 2019

© Verso, 2008; © Yordam Kitap, 2009

Yordam Kitap Basım ve Yayın Tic. Ltd. Şti. (Sertifika No: 10829)

Çatalçeşme Sokağı Gendaş Han No: 19 Kat: 3 34110 Çađalođlu - İstanbul

Tel: 0212 528 19 10 • W: www.yordamkitap.com • E: info@yordamkitap.com

www.facebook.com/YordamKitap • www.twitter.com/YordamKitap

[instagram.com/yordamkitap](https://www.instagram.com/yordamkitap)

Baskı: **İnkılap Kitabevi Baskı Tesisleri** (Sertifika No: 44066)

Çobançeşme Mah. Altay Sok. No: 8

Yenibosna / Bahçelievler - İstanbul

Tel: 0212 496 11 11

HALKLARIN DÜNYA TARİHİ
Taş Devri'nden Yeni Binyıla

İÇİNDEKİLER

GİRİŞ	9
-------------	---

BİRİNCİ KISIM: SINIFLI TOPLUMLARIN DOĞUŞU

PROLOG: SINIFTAN ÖNCE	17
1. NEOLİTİK DEVRİM	24
2. İLK UYGARLIKLAR	30
3. İLK SINIFSAI AYRIŞMALAR	35
4. KADINLARIN EZİLİŞİ	41
5. İLK 'KARANLIK ÇAĞLAR'	44

İKİNCİ KISIM: ANTİK DÜNYA

1. DEMİR VE İMPARATORLUKLAR	55
2. ESKİ HİNDİSTAN	58
3. İLK ÇİN İMPARATORLUKLARI	64
4. YUNAN ŞEHİR DEVLETLERİ	72
5. ROMA'NIN YÜKSELİŞİ VE ÇÖKÜŞÜ	79
6. HİRİSTİYANLIĞIN YÜKSELİŞİ	94

ÜÇÜNCÜ KISIM: 'ORTAÇAĞ'

1. KAOS YÜZYILLARI	109
2. ÇİN: İMPARATORLUĞUN YENİDEN DOĞUŞU	112
3. BİZANS: YAŞAYAN FOSİL	122
4. İSLAMİ DEVRİMLER	128
5. AFRİKA UYGARLIKLARI	140
6. AVRUPA FEODALİZMİ	144

DÖRDÜNCÜ KISIM: BÜYÜK DÖNÜŞÜM

1. YENİ İSPANYA'NIN FETHİ	165
2. RÖNESANS'TAN REFORMASYON'A	176
3. YENİ DÜZENİN DOĞUM SANCILARI	196
4. ASYA İMPARATORLUKLARININ SON YÜKSELİŞİ	220

BEŞİNCİ KISIM: YENİ DÜZENİN YAYGINLAŞMASI

1. BİR TOPLUMSAL BARIŞ DÖNEMİ	233
2. HURAFEDEN BİLİME	237

3. AYDINLANMA	242
4. KÖLELİK VE ÜCRETLİ KÖLELİK	246
5. KÖLELİK VE İRKCİLİK	248
6. 'ÖZGÜR EMEĞİN' EKONOMİSİ	256

ALTINCI KISIM: ALTÜST OLAN DÜNYA

1. AMERİKAN PROLOĞU	263
2. FRANSIZ DEVRİMİ	274
3. FRANSA DIŞINDA JAKOBENLİK	298
4. AKLIN GERİ ÇEKİLİŞİ	310
5. SANAYİ DEVRİMİ	313
6. MARKSİZMİN DOĞUŞU	321
7. 1848	329
8. AMERİKAN İÇ SAVAŞI	338
9. DOĞU'NUN FETHİ	347
10. JAPONYA İSTİSNASI	357
11. CENNETİN ZAPTI: PARIS KOMÜNÜ	360

YEDİNCİ KISIM: UMUT VE DEHŞET YÜZYILI

1. SERMAYENİN DÜNYASI	370
2. DÜNYA SAVAŞI VE DÜNYA DEVRİMİ	394
3. AVRUPA KEŞMEKEŞ İÇİNDE	416
4. SÖMÜRGE DÜNYASINDA İSYAN	433
5. 'ALTIN YİRMİLER'	446
6. BÜYÜK BUNALIM	451
7. BOĞAZLANAN UMUT: 1934-1936	471
8. YÜZYILIN GECE YARISI	489
9. SOĞUK SAVAŞ	518
10. YENİ DÜNYANIN BOZUK DÜZENİ	550

SONUÇ: ÇAĞIN YANILGISI	573
------------------------------	-----

NOTLAR	588
--------------	-----

KİŞİLER, YERLER VE TERİMLER SÖZLÜKÇESİ	617
--	-----

İLERİ OKUMA ÖNERİLERİ	635
-----------------------------	-----

GİRİŞ

Yedi kapılı Teb şehrini kuran kim?
Kitaplar yalnız kralların adını yazar.
Yoksa kayaları taşıyan krallar mı?
Bir de Babil varmış boyuna yıkılan,
kim yapmış Babil'i her seferinde?
Yapı işçileri hangi evinde oturmuşlar
altınlar içinde yüzen Lima'nın?
Ne oldular dersin duvarcılar Çin Seddi bitince?
Yüce Roma'da zafer anıtları dikenler?
Sezar kimleri yendi de kazandı bu zaferleri?
Yok muydu saraylardan başka oturacak yer
dillere destan olmuş koca Bizans'ta?
Atlantis'te, o masallar ülkesinde bile,
boğulurken insanlar uluyan denizde bir gece yarısı,
bağırıp imdat istedilerdi kölelerinden.

Hindistan'ı nasıl aldıydı tüysüz İskender?
Tek başına mı aldıydı orayı?
Nasıl yendi Galyalıları Sezar?
Bir ahçı olsun yok muydu yanında onun?
İspanyalı Filip ağladı derler,
batınca tek mil filosu.
Ondan başkası acaba ağlamadı mı?
Yedi Yıl Savaşı'nı İkinci Frederik kazanmış ha?
Yok muydu ondan başka kazanan?

Kitapların her sayfasında bir zafer yazılı.
Ama pişiren kimler zafer aşını?
Her adımda fırt demiş fırlamış bir büyük adam.
Ama ödeyen kimler harcanan paraları?

İşte bir sürü olay sana
ve bir sürü soru.

“Okumuş Bir İşçi Soruyor”, Bertolt Brecht*

Brecht'in şiirinde sorulan sorular cevap bekliyor. Bu cevapları vermek tarihin görevi olmalıdır. Bu iş, küçük bir uzman grubunun av sahası ya da onu göze alabilenlerin lüksü değildir. Seri otomobil üretiminin öncüsü,

* Çeviri: A. Kadir, *Halkın Ekmeği* içinde, evrensel kültür kitaplığı, 1997.

sendikacılığın amansız düşmanı ve Adolf Hitler'in ilk hayranlarından biri olan Henry Ford'un iddia ettiğinin aksine 'tarih boş laftan ibaret' değildir.

Tarih, bugün yaşadığımız hayatların ardındaki olaylar dizisi hakkındadır. Bizim nasıl biz olduğumuzun öyküsüdür. Tarihi anlamak, içinde yaşadığımız dünyayı değiştirebilmenin anahtarıdır. George Orwell'in 1984'ünde, devleti kontrol eden totaliter yönetim yanlılarının sloganlarından biri, 'Geçmiş kontrol eden, geleceği de kontrol eder' şeklindeydi. Bu, saraylarda yaşayanlar ve Brecht'in Sorular'ında anlatılan ziyafetlerde midelerini şişirenler tarafından ciddiye alınmış bir slogandır.

Yirmi iki yüzyıl kadar önce, bir Çin imparatoru, 'günü eleştirmek için geçmiş kullananlara' ölüm cezası hükmetmişti. Aztekler, 15. yüzyılda Meksika Vadisi'ni fethettiğinde daha önceki devletlerin belgelerini yok etti ve İspanyollar bölgeyi 1620'lerde ele geçirdiğinde bütün Aztek belgelerini yok etmeye kalkıştı.

Durum, son yüzyılda da pek farklı değildi. Stalin ya da Hitler'in resmî tarihçilerine kafa tutmanın bedeli hapis, sürgün ya da ölümdü. Bundan yalnızca otuz yıl öncesine kadar, İspanyol tarihçilerin Bask şehri Guernica'nın bombalanmasını araştırmasına ya da Macar tarihçilerin 1956 olaylarını irdelemesine izin verilmiyordu. Daha da yakınlarda, Birinci Dünya Savaşı'nda Makedonya'nın ilhakına ilişkin resmî görüşe itiraz eden Yunanistan'daki arkadaşlarım hapis cezasıyla karşı karşıya kalmıştı.

Batılı sanayi ülkelerinde açık devlet baskısı pek görülen bir şey değildir. Ama çok daha kurnazca kontrol yöntemleri hep vardır. Ben bunları yazarken, yeni İşçi Partisi hükümeti okullarda Britanya tarihi ile Britanya'nın başarılarının okutulması ve öğrencilerin Britanya'nın büyük adamlarının adlarını öğrenmesi gerektiği konusunda ısrar ediyordu. Yükseköğretim kurumlarında resmî söylemi devam ettiren tarihçiler hâlâ takdir edilirken, bu söylemi sorgulayan kesim önemli mevkilerden uzak tutulabiliyor. 'Uzlaş, uzlaş, senin için yükselmenin yolu budur'.

Egemenler, ilk firavunların zamanından (5 bin yıl önce) bu yana, tarihi kendileri ve ataları tarafından elde edilen 'başarılar'ın bir listesi olarak sunmuşlardır. Bu 'Büyük Adamlar' şehirler ve anıtlar inşa etmiş, refah getirmiş, büyük eserler ve askerî zaferlerin sorumluluğunu üstlenmiştir; ve buna karşılık dünyadaki iyi olmayan her şeyden 'Kötü Adamlar' sorumlu tutulmuştur. İlk tarih çalışmaları 'Kral Listeleri' olarak bilinen monark ve hanedan listeleriydi. Benzer listeleri öğrenmek, kırk yıl önce Britanya'daki okullarda öğretilmiş olduğu gibi tarihin hâlâ önemli bir kısmını oluşturuyordu. Hem yeni İşçi Partisi hükümeti hem de muhafazakâr (*Tory*) muhalefet bunu empoze etmekte kararlı görünüyor.

Bu tür bir tarih anlayışında bilgi, böyle listeleri *Mastermind* yarışmaları ya da ‘Bellek Adam’ gibi ezberleyebilmekten ibarettir. Bu, tarihin ne geçmişi ne de günümüzü anlamada bir işe yarayan *Abesle İştigal* yorumudur.

‘Büyük Adam’ yaklaşımına bilinçli şekilde muhalefet ederek tarihe başka bir şekilde bakmak da mümkün. Bu bakış açısı, belirli olayları sıradan insanlar açısından ele alır ve onların öyküsünü anlatır. Bu, insanları büyüleyebilir. Büyük bir seyirci kitlesine sahip televizyon programları –hatta tüm kanallar– bu tür bir malzemeden yararlanabilir. Okul çocukları kendilerine sunulduğunda buna ‘krallar, tarihler ve olaylar’ yöntemine olmadığı kadar ilgi gösterebilir.

Ancak bu tür bir ‘aşağıdan tarih’ çok önemli bir şeyi, olaylar arasındaki bağlantıyı gözden kaçırabilir.

Bir olayda yer alan insanlara yakınlık duymak, bu insanların hayatını ve hatta bizim hayatımızı biçimlendiren daha kapsamlı güçleri anlamamız için tek başına yeterli değildir. Örneğin, Roma İmparatorluğu’nun yükselişini ve çöküşünü anlamadan Hıristiyanlığın yükselişini anlayamazsınız. Avrupa feodalizminin büyük şehirlerini ve de Avrupa dışındaki kıtalarda uygarlığın ilerlemesini anlamadan Rönesans’ta sanatın gelişimini anlayamazsınız. Sanayi Devrimi’ni anlamadan 19. yüzyıldaki işçi hareketlerini anlayamazsınız. Bu ve benzeri pek çok olayın karşılıklı ilişkisini anlamadan insanlığın mevcut duruma nasıl geldiğini kavrayamazsınız.

Bu kitabın amacı böyle bir bakış açısı sağlamaya çalışmaktır.

İnsanlık tarihinin eksiksiz bir öyküsünü anlatacağımı iddia etmiyorum. Herhangi bir dönemin ayrıntılı tarihi için zorunlu olan pek çok kişi ve olay eksik kalabilir. Ancak, günümüze ulaşan yapıyı anlamak için insanlığın geçmişine dair her ayrıntıyı bilmeniz gerekmez.

Bu genel öyküyü kavramamızı sağlayan Karl Marx oldu. İnsanların bu gezegende ancak hayatlarını idame ettirmeye dönük kolektif bir çaba sayesinde var olabildiğini ve bu tür bir varolma çabasına dair her yeni yolun daha geniş bir ilişkiler ağında değişikliği zorunlu kıldığını o gösterdi. ‘Üretim güçleri’ dediği şeylerdeki değişikliğin ‘üretim ilişkileri’ndeki değişikliklerle bağlantılı olduğunu ve son tahlilde bunların bir bütün olarak toplumdaki daha yaygın ilişkileri dönüştürdüğünü o söyledi.

Bununla birlikte bu tür değişiklikler mekanik bir şekilde gerçekleşmez. İnsanlar, her aşamada şu ya da bu yoldan devam etmek üzere seçimler yapar ve bu seçimler için büyük toplumsal çatışmalara girer. İnsanların seçimlerini nasıl yapacakları, tarihin belirli bir noktasından sonra sınıfsal konumlarına bağlıdır. Kölenin köle sahibinden, feodal zanaatkârın feodal lordtan farklı bir seçim yapması olasıdır. İnsanlığın geleceği üzerine bü-

yük mücadeleler sınıf mücadelesinden unsurlar taşır. Bu büyük mücadeleler dizisi, etrafında tarihin geliştiği iskeleti oluşturur.

Bu yaklaşım bireylerin ya da savundukları düşüncelerin rolünü inkâr etmez. Bu yaklaşımın yaptığı

şey, toplumun daha önceki maddi gelişimi, insanların geçimlerini sağlama yolları ve sınıflar ile devletlerin yapısı nedeniyle birey ya da düşüncenin yalnızca belirli bir rol oynayabileceği konusunda ısrar etmektedir. İskelet, yaşayan vücutla aynı şey değildir. Ama iskelet olmadan vücut belirli bir sağlamlık kazanamaz ve varlığını sürdürmez. Tarihin maddi ‘temel’ini anlamak diğer her şeyi anlamamanın bir önkoşuludur ama yeterli değildir.

Dolayısıyla bu kitap, dünya tarihine giriş niteliğinde bir çerçeve sunma girişimidir; daha fazlası değil. Ancak, umuyorum ki bu çerçeve kimilerinin hem geçmişle hem de bugünle uzlaşmasına yardımcı olacaktır.

Kitabı yazarken sürekli iki önyargı ile yüzleşeceğimin farkındaydım.

Birincisi, birbirini izleyen toplumların ve insanlık tarihinin önde gelen figürleri, ‘değişmez’ bir insan doğasının ürünü sayılmıştır. Bu görüş, akademik yazılara, ana akım gazeteciliğe ve aynı şekilde popüler kültüre yayılmış bir önyargıdır. Bize, insanoğlunun her zaman açgözlü, rekabetçi ve saldırgan olduğu ve bunun da savaş, sömürü, kölelik ve kadınların ezilmesi gibi dehşetleri açıkladığı söylenmiştir. Bu ‘mağara adamı’ imgesi, bir dünya savaşında Batı Cephesi’nde dökülen kanın, bir başka dünya savaşında ise Holokostun açıklaması olmuştur. Ben çok farklı bir şeyi savunuyorum. Bizim bugün bildiğimiz şekliyle ‘insan doğası’ tarihimizin bir ürünüdür, nedeni değil. Bizim tarihimiz, kendinden önce gelenleri büyük ekonomik, siyasi ve ideolojik savaşlarla bertaraf etmeye çalışan farklı insan doğalarını içerir.

Son on yılda çok fazla propagandası yapılan ikinci önyargı ise insan toplumunun her ne kadar geçmişte değişmişse de artık değişmeyeceği yönündedir.

Amerika Birleşik Devletleri Dışişleri Bakanlığının bir danışmanı, Francis Fukuyama 1990’da bu iddiayı dile getirdiğinde uluslararası bir şöhret kazanmıştı. Bütün dünyada, gazetelerde pek çok dilde tekrarlanan makalesinde iddia ettiği gibi ‘tarihin sonu’na tanık oluyorduk. Büyük toplumsal çatışmalar ve büyük ideolojik mücadeleler geçmişte kalmıştı ve binlerce gazete editörü ile televizyon sunucusu aynı görüşteydi.

London School of Economics’in müdürü ve Britanya’nın yeni İşçi Partisi hükümeti başbakanının yordakçı sosyoloğu Anthony Giddens 1998 yılında, çok sözü edilen ama az okunan *Üçüncü Yol* adlı kitabında aynı iddiayı tekrarlıyordu. Fukuyama, ‘kapitalizmin alternatifinin olma-

dığı' bir dünyada yaşıyoruz diye yazmıştı. Çok yaygın bir varsayımı kabul ediyor ve tekrarlıyordu. Bu ispat edilemeyecek bir varsayımды.

Bir ülkenin tüm üretimini düzenlemenin yollarından biri olarak kapitalizmin en çok üç ya da dört yüzyıllık bir geçmişi vardı. Bütün dünyanın üretimini düzenlemenin yollarından biri olarak ise en çok 150 yıllık. Sanayi kapitalizmi, şehirlerin muazzam gelişmesi, yaygın okuryazarlık ve pazarlara evrensel bağlılık açısından ancak son elli yılda dünyanın her tarafında geniş alanlar bulmuştu. Bununla birlikte, insan türleri bir milyon yıldır ve modern insan 100.000 yıldan biraz fazla bir süredir dünya üzerindeydi. Eğer bir insanın yaşam süresinin yüzde yarımından daha az bir süre boyunca işleri yürütme şekli, yaşamının geri kalanında da geçerli olsaydı –bu yaşam süresi çok kısa olmamak kaydıyla– bir hayli ilginç olurdu. Fukuyama ve Giddens'in bütün yazdıkları, Karl Marx'ın en azından bir konuda haklı olduğunu kanıtlıyordu: 'Burjuvazi için tarih vardır ve başka bir şey yoktur'.

Türümüzün yakın geçmişi, yukarıya doğru öyle yumuşak bir gelişim seyri izlemez. Bu yakın geçmiş korkunç savaşlar, kanlı iç savaşlar, şiddetli devrimler ve karşı-devrimlerle damgalanmıştır. İnsanlığın geniş kesimleri için bir iyileşme anlamına gelen dönemleri, hemen hemen her zaman, kitlesel yoksulluk ve korkunç yıkım onyılları, hatta yüzyılları izlemiştir.

Bütün bu felaketler sırasında insanoğlunun, doğa güçlerini kontrol etme ve yönetme yeteneği konusunda önemli atılımlar yaptığı doğrudur. Bugün, bu kapasite bin yıl öncesine göre çok daha fazla. Artık doğa güçlerinin insanları açlıktan ya da soğuktan öldürdüğü bir dünyada yaşamıyoruz; bir zamanlar insanları dehşete düşüren hastalıklar çoktan yeryüzünden silinmiş durumda.

Ancak bu kapasite, yüz milyonlarca insanın dönemsel olarak açlık, yetersiz beslenme ve savaşlar nedeniyle mahvolmasını sona erdirmeyi. 20. yüzyılın sicili bunu gösteriyor. Bu yüzyıl, sanayi kapitalizminin bütün dünyayı sardığı, en ücra köşedeki köylü ya da çobanın bile şu ya da bu ölçüde artık pazara bağlı olduğu bir yüzyıl oldu. Bu, geçmişteki hiçbir dönemle boy ölçüşemeyecek bir savaş, katliam ve yoksulluk yüzyılı oldu; o kadar ki, liberal filozof Isaiah Berlin bu yüzyılı 'Batı tarihindeki en korkunç yüzyıl' olarak tanımladı. Yüzyılın son on yıllarında, bir bütün olarak durumun insanlık için sihirli bir şekilde düzeldiği yolunda herhangi bir işaret yoktu. Bu yıllar eski Doğu Bloku'nun toptan yoksullaşmasına, Afrika'nın değişik yörelerinde sonu gelmeyecek gibi görünen iç savaşlara ve tekrarlanan kıtlıklara, Latin Amerika halklarının neredeyse yarısının yoksulluk sınırı altında yaşamasına, Irak ile İran arasında sekiz yıl süren savaşa ve dünyanın en güçlü devletlerinin oluşturduğu koalisyonun Irak ve Sırbistan'a yönelik şiddetli saldırılarına tanıklık etti.

Tarih sona ermedi ve tarihin temel özelliklerini anlama ihtiyacı her zaman olduğu gibi çok büyük. Bu kitabı, insanların bu durumu anlamasına yardımcı olması umuduyla yazdım.

Kitabı yazarken, bundan önceki çok sayıda eserden yararlanmak zorunda kaldım. Örneğin, sınıflı toplumun doğuşuyla ilgili bölüm, Avustralyalı büyük arkeolog V. Gordon Childe'in yazdıkları olmadan mümkün olmazdı. *Tarihte Neler Oldu?* adlı kitabı, kimi önemli ayrıntıları güncelliğini yitirmiş olsa da, defalarca okunmayı hak eder. Aynı şekilde, Ortaçağ dünyasına ilişkin bölüm Marc Bloch'un klasik eserine ve Fransız Annales Okulu'nun tarihçilerine, erken 20. yüzyıl tarihine ilişkin bölüm Leon Troçki'nin eserlerine ve 20. yüzyılın daha sonraki bölümü Tony Cliff'in analizlerine çok şey borçludur. Bu kitabın malzemesine aşına olan okurlar, bir kısmı metinde ya da dipnotlarda açıkça zikredilmiş, bir kısmına ise –daha az önemli olmasalar da– açıkça göndermede bulunulmamış diğer pek çok etkinin farkına varacaktır. Bunlar arasında ilk akla gelenler Christopher Hill, Geoffrey de Ste. Croix, Guy Bois, Albert Soboul, Edward Thompson, James McPherson ve D. D. Kosambi. Umarım kitabım insanlarda bu eserleri okuma isteği yaratır. Belirli dönemleri araştırmak isteyen okuyucular için kitabın sonuna kısa bir ileri okuma listesi ekledim.

Tarihler, tarihin olmazsa olmazı değildir. Ama olayların sırası kimi zaman çok önemlidir ve tarihleri dikkatle takip etmek kimi zaman okuyucular (ve hatta yazarlar) için kolay değildir. Bu nedenle, her bölümün başında belirli dönemlerin belli başlı olaylarının kısa bir kronolojisi yer alıyor. Benzer nedenlerle kitabın sonunda isimler, yerler ve iyi bilinmeyen terimler için birer sözlükçe bulunuyor. Bunlar çok detaylı değil, ama bu sözlükçelerde kitabın diğer bölümlerinde daha ayrıntılı bir şekilde ele alınan insanlar, olaylar ve coğrafi mekânların okuyucular tarafından daha iyi anlaşılmasını amaçlamaktadır. Son olarak, ham bir müsveddeyi tamamlanmış bir kitaba dönüştürmede bana yardım eden pek çok kişiye, Ian Birchall, Chris Bambery, Alex Callinicos, Charlie Hore, Charlie Kimber, Lindsay German, Talat Ahmed, Hassan Mahamdallie, Seth Harman, Paul McGarr, Mike Haynes, Tithi Bhattacharya, Barry Pavier, John Molyneux, John Rees, Kevin Ovenden ve Sam Ashman'a müsveddenin tümünü ya da bölümlerini okudukları, pek çok hataya dikkat çektikleri ve kimi zaman beni yazdığım şeyleri bir kez daha değerlendirmeye zorladıkları için teşekkür borçluyum. Kuşkusuz bu insanların hiçbiri, kimi yerlerde tarih hakkında verdiğim hükümlerden kaynaklanabilecek hatalardan sorumlu değildir. Müsveddeyi yayına hazırlayan Ian Taylor'a ve kitabın basımını denetleyen Rob Hoveman'a özel teşekkür borçluyum.

BİRİNCİ KISIM

SINIFLI TOPLUMLARIN
DOĞUŞU

KRONOLOJİ

4 milyon yıl önce

İki ayak üzerinde yürüyen ilk maymunlar;
Australopithecus.

1,5 - 0,5 milyon yıl önce

Açıkça insan türleri, *Homo erectus*,
Taş, ağaç ve kemik aletler. Erken 'Eski Taş Devri'.

400.000 - 30.000 yıl önce

Avrupa'da ve Ortadoğu'da Neanderthal insanlar
Kültür belirtileri ve muhtemel dil kullanımı.

150.000 yıl önce

Muhtemelen Afrika'da ortaya çıkan ilk 'Modern
İnsanlar' (*Homo sapiens sapiens*). Yaşamlarını
toplayıcılıkla sürdürüyorlar (küçük göçebe gruplar
halinde sınıf, devlet ya da cinsel baskı olmadan)
toplayıcılıkla yaşayan insanlar
Orta 'Eski Taş Devri'.

80.000 - 14.000 yıl önce

Modern insan Ortadoğu'ya geliyor (80.000 yıl
önce);
Avustralya'ya geçiyor (40.000 yıl önce);Avrupa'ya
ulaşılıyor (30.000 yıl önce); Kuzey ve Güney
Amerika'yı kuruyor (14.000 yıl önce).
Geç Eski Taş Devri.

13.000 yıl önce

İklim insanların birkaç yüz nüfuslu köylere
yerleşmesine olanak veriyor bu arada toplayıcılığa
devam ediyorlar.
'Orta Taş Devri' ('Mezolitik').

10.000 yıl önce

İlk tarım devrimi. Hayvanların ve bitkilerin
evcilleştirilmesi.
Neolitik ('Yeni Taş Devri'). Daha gelişmiş aletler,
kapı-kacık kullanımı. Köy yaşamının yaygınlaşma-
sı. Gruplar arasında ilk sistemli savaş. Henüz sınıf-
lar ya da devletler olarak bir ayrım yok.

7000 yıl önce

Avrasya ve Afrika'da saban kullanılmaya başlan-
ıyor.
Tarım Kuzeybatı Avrupa'ya ulaşıyor. Kimi gruplar
arasında kabile reisliği olsa da sınıf ve devlet yok.

6000 - 5000 yıl önce

Ortadoğu'nun nehir vadilerinde ve Nil Vadisi'nde
'Kentsel Devrim', bakır kullanımına başlanması.

5000 yıl önce (MÖ 3000)

Mısır 'Eski Krallık'ta ve Mezopotamya'da devletler
ortaya çıkıyor.

İlk alfabeler, bronz bulunuyor; açık olarak
toplumsal sınıflara, dinsel hiyerarşilere
bölünmeler ve mabetler. Yaklaşık MÖ 2800'de ilk
piramitler.
'Bronz Çağı'. Kadının erkeğe göre aşağı görünmesi-
nin belirtileri.

4500 - 4000 yıl önce (MÖ 2500-2000)

İndus Vadisi'nde şehir devletlerinin gelişmesi.
Ortadoğu'yu birleştirmek için Sargon ilk impara-
torluğu kuruyor.
Batı Avrupa'da Taş yüzüklerin yapımı. Mısır'ın
güneyinde muhtemelen Nübye uygarlığı.

4000 yıl önce (yaklaşık MÖ 2000)

'Karanlık Çağ' - Mezopotamya İmparatorluğu ve
Mısır'da Eski Krallığın çöküşü. Küçük Asya'da
demirin ergitilmesi.

4000 - 3600 yıl önce (MÖ 2000-1600)

Girit'te Minos uygarlığının yükselişi; Mısır'da
'Orta Krallık' ve Hammurabi ile Mezopotamya
uygarlığında yeniden canlanma.
Kuzey Çin'de kentsel devrim hız kazanıyor;
Yunanistan'da Mykenai uygarlığı.

3600 yıl önce (MÖ 1600)

Mısır'da Orta Krallığın çöküşüyle kriz, 'ikinci ara
dönem'.
Girit, İndus ve daha sonra Mykenai uygarlıklarının
çöküşüyle 'Karanlık Çağ'. Bu yörelerde okuryazar-
lığın ortadan kalkışı.
Şang İmparatorluğu ile Çin'de 'Bronz Çağı'.

3000 yıl önce (MÖ 1000)

Etiyopya'da (Habeşistan) Aksum uygarlığı.
Akdeniz çevresinde Fenike şehir devletlerinin
gelişmesi. 'Mezo-Amerika'da Olmek kültürü, And
bölgesinde Chavin kültürü ile 'kentsel devrim'.

2800 - 2500 yıl önce (MÖ 800-500)

Hindistan, Yunanistan ve İtalya'da yeni uygarlıklar
ortaya çıkıyor.
Nübye'de Meroe uygarlığı.

2500 - 2000 yıl önce (MÖ 400- 1)

Mezo-Amerika'daki Olmek uygarlığı kendi yazı
biçimini icat ediyor.

2000 yıl önce (MS 1. Yüzyıl)

Meksika Vadisinde Teotihuacan -sert madenlerin
kullanılmamasına rağmen- muhtemelen dünyada-
ki en büyük şehir. 400 yıl sonra terk ediliyor.
Güney Meksika ve Guatemala'da Monte Alban ve
Maya uygarlıkları izliyor.

Prolog

SINIFTAN ÖNCE

Girdiğimiz yirmi birinci yüzyılın dünyası açgözlülük, zengin ile yoksul arasında muazzam eşitsizlikler, ırkçı ve milliyetçi şovenist önyargılar, barbarca uygulamalar ve korkunç savaşlar dünyasıdır. İşlerin her zaman böyle olduğuna, dolayısıyla başka türlü olamayacağına inanmak çok kolaydır. Böyle bir mesaj çok sayıda yazar, düşünür, politikacı, sosyolog ve psikiyatrist tarafından her yerde dile getirilmektedir. Bunlar hiyerarşi, itaatkârlık, açgözlülük ve zorbalığı, insan davranışının ‘doğal’ özellikleriyleymiş gibi betimliyorlar. Gerçekten de bunları, tüm hayvanlar âleminde sözde genetiğin ‘yasaları’nca empoze edilen sosyo-biyolojik zorunluluklar olarak görenler vardır.¹ Çok sayıda popüler, sözde ‘bilimsel’ ucuz kitap, insanlardan ‘çıplak maymun’ diye söz ederek (Desmond Morris)², ‘öldürücü zorunluluk’ diyerek (Robert Ardrey)³ ve daha karmaşık bir üslupta, tüm bunların ‘bencil gen’ tarafından programlandığını ileri sürerek (Richard Dawkins)⁴ bu tür bir görüşün propagandasını yapar.

Bununla birlikte, insan davranışının bu Taş Devri karikatürleri, yazılı tarihten önceki sayısız nesil boyunca atalarımızın hayat deneyimlerinde onaylanamıyor. Bilimsel kanıtların toplamı atalarımızın toplumlarının rekabet, eşitsizlik ve zulümle nitelenemeyeceğini gösteriyor. Dünyanın genelinde insan davranışı kalıpları hakkında arkeolojik kazılardan ve dünyanın çeşitli bölgelerinde 19. yüzyıla ve 20. yüzyılın erken dönemlerine kadar benzer şekilde örgütlenmeyi sürdürmüş toplumlara dair antropolojik çalışmalardan elde edilen kanıtlar yalnızca 5000 yıl öncesine kadar gidiyor. Antropolog Richard Lee bulguları şöyle özetlemiştir:

Devletin ortaya çıkışı ve toplumsal eşitsizliğin yerleşmesinden önce, insanlar binlerce yıl boyunca küçük çaplı, akrabalık temelli toplumsal gruplarda yaşadı ve bu grupların ekonomik hayatındaki temel kurumlar toprak ve kaynakların kolektif ya da ortak mülkiyetini; yiyeceklerin dağıtımında genelştirilmiş bir karşılıklılığı ve nispeten eşitlikçi siyasal ilişkileri içeriyordu.⁵

Bir başka deyişle insanlar yöneten ve yönetilen, zengin ve yoksul olmadan birbirleriyle paylaşıyor ve birbirlerine yardım ediyordu. Lee, 1880'lerde Friedrich Engels tarafından bu dönemi tanımlamak için kullanılan 'ilkel komünizm' terimini tekrar kullanmaktadır. Bu konu olağanüstü bir öneme sahiptir. Bizim türümüzün (modern insanın, *Homo sapiens sapiens*'in) yaşı 100.000 yılın üzerindedir. Bugün 'insan doğası' olarak nitelenen davranış biçimlerinin pek çoğu bu sürenin yüzde 95'inde kesinlikle görülüyordu. Günümüz toplumlarını bugün oldukları gibi yapan, biyolojimize işlenmiş hiçbir şey yoktur. Yeni bir binyıla girerken karşı karşıya olduğumuz berbat durumun sorumluluğu buna yüklenemez.

Türümüzün başlangıcı 100.000 yıldan çok daha önceye, zamanın karanlıklarına kadar uzanır. Uzak atalarımız Afrika'nın kimi bölgelerinde dört ya da beş milyon yıl önce yaşamış bir maymun türünden evrimleşmiştir. Bu türün üyeleri, en yakın hayvan akrabalarımız, sıradan şempanze ve (çoğu kez pigme-şempanze denilen) *bonobo* gibi ağaçlarda yaşamayı bilinmeyen bir nedenle bırakmış ve iki ayak üzerinde yürümeye başlamıştır. Bunlar yeni çevrelerinde herhangi bir memeli türünden çok daha fazla işbirliği yaparak ve (bazen şempanzelerin de yaptığı gibi) kökleri kazıp çıkarmak, yükseklerde yetişen meyvelere ulaşmak, böcek ve tırtılları toplamak, küçük hayvanları öldürmek ve vahşi hayvanları korkutmak için temel aletleri üretirken yardımlaşarak varlıklarını sürdürmeyi başarmışlardır. Değerli olan şey birbirleriyle rekabet etmek yerine işbirliği yapmaktı. Bu tür yardımlaşma biçimlerine ve bunlarla el ele giden yeni zihinsel davranış kalıplarına uyum sağlamayı başaramayanlar ölüp gidiyordu. Başarabilenler ise varlıklarını sürdürüyor ve ürüyordu.

Milyonlarca yıl içinde bu durum, genetik mirası diğer memelilerden çok farklı olan bir memeli türünün evrimiyle sonuçlandı. Bu tür, diğer memelilerin kendisini korumak (büyük dişler ve pençeler), ısınmak (kalın kürk) ve kaçmak (uzun bacaklar) için sahip olduğu hayli gelişmiş fiziki özelliklere sahip değildi. Bunların yerine ilk insanlar, genetik olarak çevrelerindeki dünyaya son derece esnek tepkiler verebilecek şekilde programlanmıştı; nesnelere tutmak ve biçimlendirmek için ellerini, birbirleriyle iletişimde bulunabilmek için seslerini kullanabiliyor ve çevrelerindeki dünya hakkında araştırma, inceleme ve genelleme yapabiliyor, uzun yıllar süren çocuk yetiştirme sayesinde bu becerilerini ve öğrendiklerini yeni nesillere aktarabiliyorlardı. Bütün bunlar büyük beyinlerin ve toplumsallaşmak isteği ve yeteneğinin gelişmesini gerektirdi. Bu, insanların diğer herhangi bir hayvandan niteliksel olarak farklı iletişim araçları

(dil) geliştirmesine ve bunun sayesinde maddi olmayan şeyleri kavram-sallaştırabilme, yani etraflarındaki dünyanın ve onun içinde bir varlık olarak kendilerinin bilincine varma yeteneğinin gelişmesine yol açtı.⁶ Muhtemelen Afrika'da 150.000 yıl önce modern insanların ortaya çıkışı, bu sürecin tepe noktasıydı.⁷

İzleyen 90.000 yıl boyunca atalarımız yavaş yavaş Afrika'dan ayrılarak ve bu arada *Neandertal*'ler gibi öteki insan türlerinin yerini alarak, dünyanın diğer bölgelerine yerleşmeye başladı. En geç 60.000 yıl önce Ortadoğu'ya ulaşmışlardı. 40.000 yıl kadar önce Batı Avrupa'da yerlerini almış ve Güneydoğu Asya adalarını Avustralya'dan ayıran deniz şeridini aşmayı bir şekilde başarmışlardı. En geç 12.000 yıl kadar önce, donmuş Bering Boğazı'nı geçerek Amerika kıtasına ulaşmış ve Antarktika dışındaki bütün kıtalara dağılmışlardı. Değişik yörelere yerleşen küçük gruplar çoğu kez binlerce yıl boyunca birbirinden neredeyse tamamen kopuk yaşadı (eriyen buzlar Bering Boğazı'nı geçilmez kılmış ve su seviyesini yükselterek Güneydoğu Asya'dan Avustralya'ya geçişi zorlaştırmıştı). Dilleri çok farklı geliştirdi ve her biri kendi bilgi dağarcığını oluşturdu, belirgin toplumsal örgütlenme ve kültür biçimleri geliştirdi. Kimi küçük (göz rengi, kıllılık, deri rengi vs.) kalıtsal özellikler kimi gruplarda diğerlerine göre daha belirgin bir hâl aldı. Ancak, değişik grupların genetik mirası birbirine son derece benzer olmayı sürdürdü. Grup içi farklılıklar gruplar arasındaki farklılıklardan her zaman büyüktü. Birbirlerinin dilini öğrenmede bütün gruplar eşit derecede yetenekliydi ve entelektüel yeteneklerin gelişmesi hepsinde benzerdi. İnsan türleri, birbirinden oldukça uzak bölgelere dağılmıştı. Ama tek bir tür olarak kaldılar. Her bir grubun nasıl gelişeceği, genetik düzenlerindeki herhangi bir özelliğe değil, kendi özel bölgelerinde geçimlerini sağlamak için gereken el becerilerini ve işbirliği yöntemlerini nasıl uyguladıklarına bağlıydı. Bu uyarılmanın aldığı biçim ortaya çıkan değişik toplumların her birinin kendine özgü adet, tutum, mitos ve ritüelleri arasındaki farkları belirledi.

Farklı toplumlar yaklaşık 10.000 yıl öncesine kadar belirli ortak temel özellikleri paylaşıyordu. Bunun nedeni hepsinin yiyecek, barınak ve giysilerini aşağı yukarı aynı şekilde, 'toplayıcılık' yoluyla elde etmeleri; yani (meyve, kabuklu yemişler, kökler, yabani hayvanlar, balık ve deniz kabukluları gibi) doğal ürünleri aynı şekilde temin etmeleri ve kullanıma hazırlamalarıydı. Bu toplumlar genellikle 'avcı ve toplayıcı' ya da daha iyisi 'toplayıcı' olarak adlandırılan toplumlardır.⁹

Bu toplumların birçoğu yalnızca birkaç yüzyıl öncesine kadar varlığını dünya genelinde sürdürdü ve geriye kalan birkaçı ise bu kitabın yazıldığı sırada varlığını hâlâ sürdürüyor. Bu toplumları inceleyen Richard Lee

gibi antropologlar, tarihin en azından yüzde doksanlık bir bölümünde türümüzün tamamı için hayatın nasıl bir şey olduğu konusunda sonuçlara ulaşmayı başarmıştır.

Ulaşılan gerçek, geleneksel Batı imgesinden çok farklıydı: Bu insanlar ne bir “doğa durumunda” yaşayan kültürsüz “vahşiler”di, ne de acı dolu ve kanlı mücadeleler içinde “herkesin herkesle savaştığı” ve hayatı “iğrenç, vahşi ve kısa” yapan zor ve sefil hayatlar sürdürüyorlardı.¹¹

İnsanlar, 30 ya da 40 kişilik gevşek-bağlı gruplar halinde yaşıyor, zaman zaman öteki gruplarla bir araya gelerek 200 kişiye varan topluluklar oluşturabiliyorlardı. Ancak bu tür ‘sürü toplumları’nda hayat, tarımsal ya da sanayi uygarlıklarındaki milyonlarca insanın hayatından kesinlikle daha zor değildi. Seçkin bir antropolog bunları, ‘ilk refah toplumu’ olarak bile adlandırmıştır.¹²

Bu toplumlarda yönetici, patron ya da sınıf bölünmeleri bulunmuyordu. Turnbull, Kongo’daki Mbuti pigmeleri hakkında ‘Reisleri yoktu, biçimsel kurulları yoktu. Hayatın çeşitli yönleriyle ilgili olarak, ama genellikle haklı pratik nedenlerden ötürü diğerlerinden daha önde gelen bir ya da iki erkek ya da kadın bulunabilirdi... Hukukun korunması ortak bir işti...’ diyor.¹³ Geçim kaynaklarını elde etmek için insanlar bir büyük öndere boyun eğmeden ya da birbirleriyle sonsuz didişmelere girmeden işbirliği yapıyordu. Ernestine Friedl, kendi çalışmalarına dayanarak, ‘Erkek ve kadın fark etmeksizin her günü nasıl geçireceklerine özgürce karar verirdi: avlanmaya mı yoksa toplamaya mı çıkacaklar ve kimlerle çıkacaklar’ diye yazıyor.¹⁴ Eleanor Leacock kendi bulguları hakkında şunları söylüyor: ‘Toprakta özel mülkiyet yoktu... Cinsiyet dışında işte uzmanlaşma yoktu... İnsanlar, hangi faaliyetten sorumlu olacaklarına kendileri karar veriyordu. Kolektif etkinliği hangi grubun üstleneceğine ilişkin kararlarda görüş birliğine varılırdı.’¹⁵ Davranışları bencillik yerine cömertlik belirlerdi ve bireyler birbirine yardım eder, yiyecekleri kendileri almadan önce sürünün diğer üyelerine ikram ederlerdi. Lee şöyle anlatıyor: ‘Yiyecek, hiçbir zaman bir aile tarafından tek başına tüketilmez: Mutlaka yaşayan grubun ya da sürünün üyeleri arasında paylaşılır. (...) Bu genelleştirilmiş karşılıklılık ilkesi her kıtadaki ve her çevredeki avcı-toplayıcılar hakkında aktarılmıştır.’¹⁶ Lee ayrıca, incelediği grubun –Kalahari’nin !Kung¹⁷ halkının (*buşman* denenler)– ileri derecede eşitlikçi bir halk olduğunu ve erdemlerini devam ettirebilmek için bir dizi önemli kültürel pratik geliştirdiklerini, küstah ve palavracıları önce hizaya getirdiklerini daha sonra yeniden oyuna katılmaları için onlara yardım ettiklerini aktarır.¹⁸ Eski bir Cizvit misyoneri, Kanada’da yaşayan bir diğer avcı-toplayıcı halk olan Montagnai’ler hakkında şunları not ediyor: ‘Biz Avrupalıların

pek çoğu için cehennemi ve işkenceyi bulup çıkararak iki tiran, yani ihtiras ve hırs... onların büyük ormanlarında hüküm sürmez... İçlerinden hiçbiri, zenginlik elde etmek için kendini şeytana satmamıştır'.¹⁹

Friedl'in göstermiş olduğu gibi, savaş olarak tabir edilebilecek çok az şeye rastlanır:

Bir bölge için komşu toplayıcı grupların erkekleri arasında mücadele olmuyor değil... Ama genel olarak erkeklerin dövüş eğitimi için ayırdığı enerji miktarı ya da avcı-toplayıcılar arasında savaş keşiflerine harcanan zaman fazla değil... Sürülerin içindeki anlaşmazlıklar çoğunlukla taraflardan birinin ayrılmasıyla çözülüyor.²⁰

Bu tür kanıtlar, Ardrey gibi insanların, *Australopithecus*'tan (iki ayağı üzerinde yürüyen ilk maymun benzeri hayvandan) okuma-yazmanın ortaya çıkışına kadar geçen döneme ilişkin iddialarını tamamen çürütmektedir: İnsanın tüm tarih öncesi hakkındaki "öldürücü zorunluluğa dayanıyordu"; "avcı-toplayıcı gruplar, yakıcı Afrika güneşi altında sık sık kuruma eğilimi gösteren su kuyuları için savaşlılardı"; biz hepimiz "Kabil'in çocukları" olduğumuz için "insanlık tarihi ... genetik zorunluluk nedeniyle daha mükemmel silahların geliştirilmesine tanık olmuştur" ve dolayısıyla "katliam, kölelik, iğdiş etme ve yamyamlıktan alınan içgüdüsel 'hazı' sadece ince bir 'uygarlık' yaldızı gizlemektedir" iddiaları yanlışlanmaktadır.²¹

Bu, 'insan doğası'na dair herhangi bir tartışma için çok büyük önem taşımaktadır. Eğer böyle bir doğa mevcutsa bu, uzun avcılık ve toplayıcılık evresindeki doğal ayıklanma sırasında ortaya çıkmış olmalı. Richard Lee ısrar etmekte oldukça haklıdır:

Bizim geçmişimizi şekillendiren şey uzun yıllara yayılan eşitlikçi paylaşım deneyimidir. Hiyerarşik toplumlardaki hayata görünürdeki uyumumuza ve dünyanın pek çok yerindeki insan hakları sicilinin oldukça karanlık izlerine rağmen, insanlığın köklü bir eşitlikçilik duygusunu, köklü karşılıklılık kuralına derin bir bağlılığı, köklü... bir topluluk anlayışını koruduğu yolunda işaretler vardır.²²

Margaret Thatcher'in gözde ekonomisti Friedrich von Hayek, "insan doğası" nı bambaşka bir noktadan eleştiriyordu: İnsanoğlunun onları "tanınmış insanlara iyilik yapmak için" yönlendiren "uzun süre gizli kalmış, doğuştan gelen içgüdülerinden" ve "küçük gruplar için iyi olan duygulara" dayalı "ilkel coşkuları"ndan şikayet ediyordu.²³

Aslında 'insan doğası' son derece esnektir. Günümüz toplumunda en azından bazı insanları Hayek'in coşkuyla savunduğu hırs ve rekabete kapılmaya sevk edebilir. Sınıflı toplumlarda bu –işkence, kitlesel tecavüz, şehirleri yakma, zevk için insan öldürme gibi– en dehşet verici barbarlık

lara da olanak vermiştir. Toplayıcı halklar arasındaki davranış çok farklıydı çünkü yaşamak için gerekli olan şeyleri elde etmek eşitlikçiliği ve diğerkâmlığı gerektiriyordu.

Avcılar ve toplayıcılar birbirlerine ister istemez sıkı bir şekilde bağlıydı. Toplayıcılar genellikle en güvenilir yiyecek kaynaklarını temin ederdi, avcılarsa en değerli olanları. Dolayısıyla avcılıkta uzmanlaşanlar günlük yaşamlarını toplayıcıların cömertliğine borçluydu; buna karşılık toplayıcılıkta uzmanlaşanlar –ve avcılıkta geçici olarak başarı sağlayamayanlar– yiyeceklerine yapacakları değerli katkılar için hayvanları öldürmeyi başarabilenlere muhtaçtı. Av, erkek bir kahramanın hayvan öldürmeye tek başına gitmesinden ibaret değildi; bir grup erkeğin (kimi zaman kadın ve çocukların da desteğiyle) bir avı kovalamak ve yakalamak için birlikte çalışmasından oluşuyordu. Her durumda gözetilen en önemli şey, işbirliği ve kolektif değerlerdi. Bunlar olmadan, hiçbir toplayıcı sürüsü varlığını birkaç günden fazla sürdüremezdi.

Bununla bağlantılı olarak, erkeklerin kadınlar üzerinde bir egemenliği yoktu. Cinsiyetler arasında neredeyse her zaman, erkeklerin avlanmayı, kadınların toplayıcılığı üstlendiği bir *işbölümü* vardı. Bunun nedeni, hamile olan ya da çocuklarını emziren kadınların, ava katıldıkları takdirde kendi hayatlarını ve dolayısıyla da sürünün üretkenliğini riske atma ihtimaliydi. Ama bu işbölümü, bizim anladığımız anlamda erkek egemenliğine yol açmadı. Kampı ne zaman taşıyacakları yer ya da bir sürüden ayrılıp diğerine katılmak gibi temel kararları alma sürecine hem kadınlar hem erkekler katılırdı. Evlilik bağı gevşekti. Eşler kendilerinin ya da çocukların geçimlerini beklenmedik bir anda tehlikeye atmamak koşuluyla ayrılabilirlerdi. Sık sık ‘insan doğası’nın bir parçası varsayılan erkek üstünlüğü yoktu.²⁴

Son olarak, bugün bizim mutlak kabul ettiğimiz özel mülkiyet takıntısı söz konusu olamazdı. Toplayıcı sürülerin normal büyüklüğü her zaman kamp civarında her gün yeterli besini bulma ihtiyacıyla sınırlıydı. O bölge içinde bireysel üyeler yiyecek için sürekli olarak bir bitki kaynağından diğerine ya da av peşinde hareket ediyorlardı ve bu arada sürünün bütünü de besin kaynakları için sık sık yer değiştirmek zorunda kalıyordu. Ardı arkası kesilmeyen bu sürekli hareket hali, herhangi bir sürü üyesinin herhangi bir servet biriktirmesini olanaksız hale getiriyordu, çünkü her şeyin kolaylıkla taşınması gerekiyordu. Bir birey, en çok bir mızrak, ok ya da yaya sahip olabiliyor, bir torba ya da birkaç ufak süs eşyası taşıyabiliyordu. Kişisel servet biriktirme diye bir mefhum yoktu. İnsanoğlunun içinde yaşadığı maddi koşullar, bugün mutlak kabul edilen egemen dü-

şüncelerden çok farklı düşünceler ve çok farklı toplumlar üretmek için bir araya gelmişti.

Son birkaç binyıllık insanlık tarihi her şeyden önce ne kadar farklı toplum ve düşünce şekillerinin geliştiğinin tarihidir. Tarih, her biri kendisi, arkadaşları ve sevdikleri için düzgün bir hayat yaratmaya çalışan, kimi zaman dünyayı olduğu gibi kabul eden, kimi zaman onu değiştirmek için çırpınan, çoğu kez başarısız, kimi zaman başarılı sayısız erkek ve kadının eylemlerinden oluşmuştur. Bununla birlikte, birbiriyle bağlantılı bu sonsuz öykülerde iki şey ortaya çıkar. Bir yanda, insanoğlunun doğadan bir 'geçim' sağlama yeteneğinin artarak çoğalması, 'ilkel komünizm'in parçası olan ilkel maddi koşulların üstesinden gelinmesi; öte yanda, insanların çoğunluğunu küçük, ayrıcalıklı bir azınlığın yararına baskı altında tutan ve sömüren ardışık toplum örgütlenme biçimlerinin ortaya çıkışı.

Eğer birbirine paralel bu gelişme dizilerini izlersek, en sonunda, 21. yüzyılın başında karşı karşıya olduğumuz dünyanın nasıl ortaya çıktığını göreceğiz. Bu, büyükanne ve büyükbabalarımızın dahi hayal edemeyeceği ölçüde zenginliğin üretilebildiği, buna karşılık sınıf egemenliğinin, baskının ve şiddetin de her zamankinden daha fazla yerleşmiş olduğu bir dünyadır. Bir milyar insan umutsuz bir yoksulluk içinde yaşıyor; milyarlarca yerleşik hale gelmiş güvensizlik, savaş ve iç savaş musibetiyle karşı karşıya ve insan hayatının temelleri, kontrol edilemeyen teknolojik değişimin tehdidi altında. Herkesin şu soruyu sorması gerekiyor: Baskıcı yapıları ortadan kaldırarak, tüm zenginliği, atalarımızın yüzlerce nesil süren ilkel komünizmini belirleyen değerlere tabi kılacak bir toplum kurmak ve temel insan ihtiyaçlarını karşılamak mümkün müdür?

Ama önce sınıf egemenliğinin ve devletin nasıl ortaya çıktığına bakmamız gerekiyor.

1. Bölüm

NEOLİTİK DEVRİM

İnsanların hayatlarındaki ve zihinlerindeki ilk büyük değişimler yaklaşık olarak sadece 10.000 yıl önce ortaya çıkmaya başladı. İnsanlar dünyanın belirli yerlerinde, özellikle Ortadoğu'nun 'Bereketli Hilal' bölgesinde geçimlerini sağlamak üzere yeni bir yola girdiler.²⁵ Bitkisel besinler temin etmek için doğaya bağımlı olmak yerine ekin yetiştirmeyi ve hayvanları yalnızca avlamak yerine evcilleştirmeyi öğrendiler. Bu onların bütün yaşam biçimlerini dönüştürecek bir yenilikti.

Bu dönüşüm bu insanların atalarına göre daha kolay bir yaşam sürmelerine kaçınılmaz bir şekilde yol açmadı. Ancak iklim değişiklikleri, bu insanların bir kısmına fazla seçenek bırakmıyordu.²⁶ İki ya da üç bin yıldan beri kendilerine yiyecek olarak bol bol yabancı bitki ve avlayacak hayvan sunan yerlerdeki hayata alışmışlardı; örneğin Türkiye'nin güneydoğusundaki bir bölgede, bir 'aile grubu'nun 'çok da fazla çabalamadan' üç haftada toplayacağı yabancı tahıl onlara bir yıl yetebiliyordu. Öteki insanlar gibi sürekli hareket halinde olmak zorunda değillerdi.²⁷ Eski derme çatma kamplarını, düzinelerle insan yerine, yüzlerce insanı barındıran kalıcı köy yerleşimlerine dönüştürerek, yiyecek maddelerini taş ya da pişmiş kil kaplarda saklayarak ve bir dizi gelişmiş taş alet edinerek aynı yerde yıllarca yaşamayı başarabildiler. Toplayıcı toplumlara özgü düşük iş yükünü durağan köy yaşamının avantajlarıyla birleştirmeyi eski Roma'nın kuruluşundan günümüze kadar geçen süreden daha uzun bir süre başarabildiler.

Ancak dünya ikliminde daha sonra meydana gelen değişiklikler, insanların bu yolla yeterli bir geçim elde etmelerine engel oldu. Bereketli Hilal bölgesindeki koşullar daha kurak ve soğuk olmaya başlayınca, doğal olarak yetişen yabancı tahılın ve antilop ile geyik sürülerinin miktarında bir azalma oldu. Avcı-toplayıcı köyler bir krizle karşı karşıya kaldı. Artık eskiden yaşadıkları gibi yaşayamıyorlardı. Eğer açlıktan ölmek istemiyorlarsa ya küçük gruplara ayrılıp uzun süredir unuttukları göçebe yaşam biçimine dönecekler ya da doğadan kaynaklanan yetersizlikleri kendi emekleriyle telafi etmenin bir yolunu bulacaklardı.

Bu yol, tarımı getirdi. İnsanlar yüzlerce nesil boyunca yabancı bitkilerle beslenerek bitki hayatı hakkında muazzam ölçüde bilgi biriktirmişti. Artık kimi gruplar yabancı bitkilerin tohumlarını ekerek yiyecek stoklarını garanti etmek üzere bu bilgi birikimini kullanmaya başlamıştı. Gözlemleri onlara belirli bitkilerin tohumlarının diğerlerinden çok daha verimli olduğunu öğretmişti ve bu tür tohumları seçerek, kendileri için yabancı bitkilerden çok daha yararlı olacak, evcilleştirilmiş yeni türler yetiştirmeye başladılar. Düzenli olarak elde ettikleri hasatlar onlara yabancı koyun, keçi, sığır ve eşeklerin daha evcil türlerini bağlayıp besleme olanağı ve daha da evcil hayvanlar yetiştirme olanağı verdi.

Tarımın, çoğu kez 'bahçecilik-çapa tarımı' diye adlandırılan ilk biçimi ağaçları ve fundalıkları baltayla keserek ve geriye kalanları yakarak araziyi temizlemeyi, daha sonra tohumları ekerek hasadı kaldırmak için çapa ve kazıma çubuğu kullanılmasını gerektiriyordu. Birkaç yıl sonra toprak genellikle verimini kaybediyordu. Dolayısıyla oraların boş bırakılması ve ekim için yeni alanların hazırlanması gerekiyordu.

Geçimin bu şekilde sağlanması, çalışma ve birlikte yaşama kalıplarında radikal değişiklikleri gerektirdi. İnsanlar, köysel yerleşimlerine her zamankinden daha sıkıca bağlı hale geldi. Ekim ile hasat arasında ürünleriyle ilgilenmeleri gerektiği için avarelik yapamıyorlardı. Ayrıca, araziyi temizlemek, düzenli olarak ürünün bakımını yapmak (zararlı otları temizlemek, sulamak vs.), hasatı saklamak, stokları paylaşmak ve çocukları yetiştirmek için birbirleriyle işbirliği yapmanın yeni yollarını geliştirmek zorundaydılar. Bütünüyle yeni toplumsal hayat kalıpları gelişti ve onlarla birlikte de çeşitli mitler, törenler ve ritüellerle ifade edilen yeni dünya görüşleri ortaya çıktı.

Bu dönüşümden genellikle 'Neolitik Devrim'²⁸ olarak söz edilir; 'Neolitik' (Yeni Taş Devri) giderek daha gelişmiş aletlerden hareketle kullanılan bir terimdir. Bu durum, uzun bir zamana yayılmış olsa da insanların çalışma ve yaşam biçimlerinin tamamıyla yeniden örgütlenmesini gerektirdi.

Bereketli Hilal'den elde edilen arkeolojik kanıtlar, insanların küçük köylerde ayrı haneler şeklinde yaşadıklarını gösteriyor; ama bu hanelerin temelini ne olduğunu (örneğin, birbirinden ayrı çiftler ve çocuklarından mı, yoksa bir anne, kızı ve onların eşlerinden ya da bir baba, oğulları ve onların karılarından mı oluştuğunu) söylemiyor.²⁹ Yine de tarıma geçilmesinden binlerce yıl sonrasına kadar sınıfa ve devlet otoritesine benzeyen herhangi bir şey görünmüyor. 'Ubeyd dönem'in sonlarında (MÖ 4000) 'zenginlik açısından önemli bir farklılaşma hemen hemen hiç yoktu' ve hatta *protoliterate* (okuma-yazma öncesi) dönemde (MÖ 3000'e doğru) bile

‘toplumsal tabakalaşma sürecinin çok fazla ilerlediği’ne dair herhangi bir işaret yoktu.³⁰ Erkek egemenliğine dair bir kanıt da yoktu. Kimi arkeologlar kil ya da taştan yapılmış doğurgan kadın heykellerinin varlığından hareketle kadının yüksek bir statüye sahip olduğunu, dolayısıyla erkeklerin kadınlara dua etmeyi ‘doğal’ saydıklarını ileri sürüyor.³¹ Bununla birlikte, savaş ve avda kullanılan silahların çok daha yaygın hale gelmesi önemli bir gelişmeydi.

Çok daha yakın çağlara kadar dünyanın değişik yörelerinde varlığını sürdürmüş –kimi istisnai durumlarda ise 20. yüzyıla bile ulaşmış– olan çapa tarımı temelli toplumlarda, aynı kalıba benzer bir yapının olduğu anlaşılıyor. Bu toplumlar birbirlerinden önemli ölçüde farklıydı; ancak belirli genel özellikleri paylaşıyorlardı.³²

Hane halkları belirli arazi parçalarını işlemek eğilimindeydi. Ama ne toprakta bugün bizim anladığımız anlamda özel mülkiyet vardı, ne de bireylerin ya da hane halklarının başkaları zararına kişisel eşya stokları yapma eğilimi. Bunun yerine, tek tek hane halkları daha geniş toplumsal gruplara, aynı atayı paylaşan (ya da paylaştığını iddia eden) ‘soylara’ dahil olmuşlardı. Bunlar bireylere ve hanelere açıkça tanımlanmış bazı haklar sağlıyor ve evlilik ya da ‘yaş grubu’ yoluyla doğrudan akraba oldukları kişilere karşı kimi yükümlülükler getiriyordu. Her biri diğerleriyle yiyeceğini paylaşmak zorundaydı, böylelikle hasatının yetersizliği ya da daha fazla çocuk nedeniyle hiçbir hanenin sıkıntı çekmemesi sağlanıyordu. İtibar, bireysel tüketimden değil, başkalarının yetersizliklerini tamamlamak için onlara yardım etme yeteneğinden geliyordu.

Pek çok temel değer, sınıflı toplumlarda bugün bizim mutlak kabul ettiğimiz değerlerden çok, avcı-toplayıcı toplumların değerlerine yakındı. Nitekim, 18. yüzyılda *Iroquois* bahçe tarımcılarını gözlemleyen biri, şunları kaydediyordu: ‘Eğer aç bir *Iroquois* hanesi, yiyecekleri tamamen tükenmemiş başkalarına rastlarsa, her ne kadar aynı yok olma kaderini paylaşacak da olsalar, yiyeceği tükenmemiş olanlar ellerinde kalmış çok az şeyi, yeni gelenlerle paylaşırdı.’³³ Nuer’lerle ilgili klasik bir çalışma şunu not ediyor: ‘Genel olarak, bir Nuer köyünde herkes açlıktan ölmedikçe hiç kimse açlıktan ölmez.’³⁴

Bir kez daha, böylesi bir ‘diğerkâmlık’ın açıklaması, geçim sağlama koşullarında yatar. Örneğin işgücü fazla ama doyurması gereken boğaz sayısı az olanlar, işgücü az fakat doyuracak boğazı (özellikle de küçük çocukları) çok olanlara yardım ederdi.³⁵ Çocuklar bir bütün olarak köyün gelecekteki işgücü arzını temsil ederdi. Büyük aileler lehine bu tür ‘yeniden dağıtımci’ mekanizmalar, diğer grubun ölüp gitmesi önlenmek isteniyorsa zorunluymuştu.

Avcılık ve toplayıcılık koşullarında çocukları günlük toplama turlarına götürme zorunluluğu ve kampın bir bütün olarak hareket halinde olması çok düşük doğum oranlarına yol açıyordu. Kadınlar, aynı anda taşınması gerekecek birden fazla çocuğa sahip olmayı göze alamıyordu; dolayısıyla doğumlar her üç ya da dört senede bir olacak şekilde (gerekirse cinsel perhiz, çocuk düşürme ya da çocuk öldürme yoluyla) ayarlanıyordu. Tarıma dayalı yerleşik bir köy hayatında çocuk, birkaç aylık olduktan sonra taşınmak zorunda kalmıyor ve çocukların sayısı ne kadar çoksa, temizlenecek ve gelecekte kullanılacak arazinin miktarı da o kadar büyük oluyordu. Daha büyük aileler makbuldü. Üretim yöntemindeki değişiklik, üreme sistemi üzerinde de muazzam bir etki yaptı. Nüfus artmaya başladı. Nüfus artış hızı her ne kadar bugünkü standartlara göre çok düşükse de (yılda yüzde 0,1)³⁶ iki bin yılda nüfus dörde katlandı ve Neolitik Devrim zamanında belki 10 milyon olan nüfus, kapitalizmin başlagıcında 200 milyona ulaştı.

Çapa tarımı temelli bu toplumlarda avcı-toplayıcı toplumlara kıyasla başka büyük değişiklikler söz konusuydu. Avcı-toplayıcı toplumda büyük bir anlaşmazlık, ya bölünme ya da bireylerin topluluğu terk etmesiyle basit bir şekilde çözümlenebiliyordu. Bu seçeneğin, araziye temizleyen ve ekimi gerçekleştiren tarımcı gruplarda değerlendirilmesi zordu. Köy daha büyüktü ve avcı-toplayıcı topluma göre daha karmaşık ve örgütlü etkileşime gereksinme duyuluyordu. Bunun yanı sıra, avcı-toplayıcılar için söz konusu olmayan bir sorunla da karşı karşıya kalmışlardı: Yiyecek ve eşya stokları, silahlı yağmacıların saldırılarına davetiye çıkarıyordu. Çapa tarımı yapan pek çok toplulukta yaygın olan savaş, avcı-toplayıcılar arasında neredeyse bilinmiyordu. Bu durum, toplumsal kontrolü sağlayacak karar alma mekanizmalarına (örneğin her soydan yaşlılardan oluşan heyetlere) ek bir hız kattı.

İnsanlar onuncu binyılda dünyanın değişik yerlerinde –Mezo-Amerika (günümüzdeki Meksika ve Guatemala), Güney Amerika'nın And bölgesi, Afrika'nın en az üç belirgin yeri, Çinhindi, Orta Papua Yeni Gine'nin yüksek vadileri ve Çin'de– birbirlerinden bağımsız olarak, avcı-toplayıcı toplumlardan tarım toplumlarına geçti.³⁷ Evcilleştirilmeye uygun çeşitli bitki ve hayvan türleri, değişimin tam olarak nasıl ve ne ölçüde olacağını belirlese de, Mezopotamya'dakine benzer değişimler bu örneklerin her birinde gerçekleşti. Kanıtlar, kimi 'ırk' ya da 'kültür'lerin insanlığın geri kalan kısmını ileriye götürecek özel bir 'deha'ya sahip olduğunu çürütüyor. Tam tersine, iklim ve ekolojideki değişikliklerle dünyanın farklı yerlerinde karşı karşıya kalan farklı insan grupları, eski yaşam biçimlerine benzer bir hayata sürdürebilmek için yeni tekniklere başvurmak

zorunda kaldı ve yaşam biçimlerinin hiç de öngörmedikleri bir şekilde değişmeye başladığını gördüler. Gevşek-bağlı topluluk her durumda yerini, toplumsal davranış konusunda katı normlar ve karmaşık dinsel ritüel ve mitoslarla, soy gruplarınca güçlü bir şekilde yapılandırılan köy yaşamına terk etti.³⁸

Tarımın bağımsız gelişiminin tipik bir örneği, Yukarı Papua Yeni Gine’de görüldü. Burada insanlar çeşitli ürünleri –şeker kamışı, çeşitli türden muzlar, bir tür fındık ağacı, dev bataklık kulkası, yenilebilir ot sapsuları, kökler ve yeşil sebzeleri– evcilleştirip yetiştirmeye yaklaşık MÖ 7000 yıllarında başladı. Başka yerlerde olduğu gibi, bu yetiştiricilikle birlikte göçebe ya da yarı göçebe avcı-toplayıcı hayattan tarım hayatına geçtiler. Toplumsal örgütlenme eşitlikçi akrabalık gruplarına dayanıyordu ve toprakta özel mülkiyet yoktu. İnsanlar uzak ve kıydan ulaşılması hemen hemen imkânsız bu vadilerde, Batılılar tarafından 1930’ların başlarında ‘keşfedilinceye’ kadar bu şekilde yaşadı.

İlk toplumlardan pek çoğu tarıma geçmedi. Kimisi, avcılık-toplayıcılık yoluyla rahat bir hayat sürdürebiliyorken gereksiz, ağır ve sıkıcı bir iş olarak gördükleri tarıma direnç gösterdi. Evcilleştirilmesi kolay ne bitki ne de hayvan sağlayan Kaliforniya, Avustralya ve Güney Afrika gibi ortamlarda yaşamayı sürdürdüler.³⁹ Bu ortamlarda binlerce yıl yaşayan grupların, başka yerlerden evcil türler getirilene kadar avcılık ve toplayıcılık yoluyla geçinmekten başka çaresi yoktu.⁴⁰

Bununla birlikte, tarım dünyanın herhangi bir yerinde bir kez ortaya çıktıktan sonra yaygınlaşmaya devam etti. Tarımı yapanların elde ettiği başarılar, kimi zaman başkalarını onları taklit etmeye teşvik etti. Nitekim, Bereketli Hilal’den gelme ürün türlerinin tarımın Nil Vadisi’nde, İndus Vadisi’nde ve Batı Avrupa’da gelişmesinde rol oynamış olduğu anlaşılıyor. Tarımın yaygınlaşması kimi örneklerde, halihazırda tarımla geçinen toplulukların, nüfus arttıkça yeni köyler kurmak üzere daha önce tarıma açılmamış arazilere göç etmesinin kaçınılmaz bir sonucuydu. Bantu dilleri konuşanların Batı Afrika’dan Orta Afrika’ya ve sonunda da kıtanın güneyine yayılması ve Polinezyalıların Güneydoğu Asya’dan Afrika açıklarındaki (Güney Amerika kıyısından yalnızca 1500 mil uzaklıktaki), Madagaskar’a, Easter Adası’na ve Yeni Zelanda’ya geçişleri bu yolla oldu.

Tarımcı bir toplumun varlığı çoğu kez onlarla temas eden avcı-toplayıcı insanların hayatını da değiştirdi. Yakınlarındaki tarımcılarla balık, av hayvanı ve hayvan derisi karşılığında tahıl, dokuma kumaş ve fermante edilmiş içkileri değiş tokuş ederek hayatlarını radikal şekilde iyileştirebileceklerini gördüler. Bu durum kimilerini, tarımın yalnızca bir yönüyle uğraşmaya, tahıl yetiştirmeksizin yalnızca hayvan yetiştirme ve besleme-

ye teşvik etti. Avrasya, Avrupa, Afrika ve Güney Amerika'nın Güney And Dağları'nda tarım yerleşimleri arasında dolaşan, kimi zaman onlara saldıran, kimi zaman onlarla ticaret yapan ve kendilerine özgü bir toplumsal hayatın tipik kalıplarını geliştiren bu tür 'çoban halklar' görüldü.

Tahıl üretimi ve hayvancılığın yaygınlaşması kimi durumlarda, toplumsal hayatta önemli bir nihai değişikliğe –ilk toplumsal tabakalaşmaya– yol açtı. Kimi bireylerin ya da soyların ötekilerden çok daha büyük saygınlık kazandığı ve bunun da babadan oğula geçen reislikler ve reisler soyu yarattığı, antropologların tabiriyle 'kabile reisliği' ya da 'büyük adamlar' ortaya çıktı. Ancak bu tabakalar bile bizim bugün mutlak kabul ettiğimiz sınıfsal farklılaşmaya, yani toplumun bir kesiminin emeğiyle üretilen artığın (artık ürünün) diğer bir kesim tarafından tüketilmesine benzemiyordu.

Eşitlikçilik ve paylaşım her tarafta yaygındı. Yüksek statü sahipleri diğerlerinin sırtından geçinmez, topluluğa hizmet ederdi. Richard Lee'nin işaret ettiği avcı-toplayıcı toplumlarda olduğu gibi, 'komünal mülkiyet kavramları' geçerliydi: 'Reisin elde ettiği haraç, topluluk üyelerine yeniden dağıtılır ve reisin iktidarı halka ait kurumlar ve kanaatlerce sınırlandırılırdı'.⁴¹ Nitekim, Güney Amerika'nın Nambikwara halkı arasında 'Cömertlik ...iktidarın olmazsa olmaz öz niteliklerinden birisiydi' ve 'reis', kendi kontrolü altındaki 'yiyecek, aletler, silahlar ve süs eşyalarının fazlasını' 'bir bireyin, ailenin ya da bütün olarak topluluğun isteklerine' ve onların ihtiyaçlarına göre kullanmak durumundaydı.⁴² Bu durum liderin, kendisine bağlı olanlara göre maddi açıdan çok daha zor bir dönem geçirmesine bile yol açabilirdi. Dolayısıyla Yeni Gine Busama'ları arasında lider, 'yiyecek stoğunu hazır bulundurmamak için herkesten fazla çalışmak zorundaydı... Sabahtan akşamın en geç saatlerine kadar çalışması gerektiği kabul edilirdi; 'elleri hiçbir zaman topraksız olmazdı ve alnından sürekli ter damlardı'.⁴³

Tarıma geçen 'Yeni Taş Devri', köy yaşayışını ve savaşı yaygınlaştırarak insanların yaşamını dönüştürdü. Bu noktaya kadar bu, gerçekten bir tür 'devrim'di. Ama toplum bizim bugün itirazsız kabul ettiğimiz öğelerin pek çoğundan hâlâ yoksundu. Sınıf bölünmeleri, tam zamanlı bürokratlara silahlı adamlara dayanan yerleşik devlet aygıtının kurulması ve kadının ikincil konuma düşürülmesi henüz ortaya çıkmamıştı. İnsanların geçimlerini sağlama biçimlerinde ikinci dizi değişiklikler, "Neolitik Devrim" in üzerine Gordon Childe'in "kentsel devrim" dediği şey eklenene kadar da ortaya çıkmayacaktı.